نقش محوری زن در پویایی خانواده بر اساس الگوی فاطمی؛ تبیین جایگاه همسری و مادری

حانیه مازارچی[1]

چکیده

خانواده به‌عنوان بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تأمین آرامش، رشد شخصیت و تعالی انسانی دارد و در این میان زن به‌دلیل کارکردهای محوری خود در عرصه همسری و مادری، جایگاهی اساسی در پویایی و استحکام خانواده ایفا می‌کند. بر این اساس پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش محوری زن در پویایی خانواده بر اساس الگوی فاطمی و با تأکید بر جایگاه همسری و مادری انجام شد. روش پژوهش توصیفی ـ تحلیلی بود و داده‌ها با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و متون مرتبط با آموزه‌های اسلامی و مطالعات خانواده گردآوری و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش نشان داد که در الگوی فاطمی، زن در جایگاه همسر با مؤلفه‌هایی همچون ایجاد آرامش، محبت‌ورزی، مدارا، همدلی، عفو، گذشت و قناعت، نقش مهمی در شکل‌گیری فضای عاطفی سالم و استحکام روابط خانوادگی دارد. همچنین در جایگاه مادری با پرورش عاطفی، اخلاقی و تربیتی فرزندان، زمینه رشد متعادل نسل آینده و انتقال ارزش‌های انسانی و دینی را فراهم می‌کند. افزون بر این مدیریت درون‌خانوادگی و تنظیم مناسبات عاطفی در محیط خانه، از دیگر کارکردهایی است که جایگاه زن را در حفظ انسجام و پویایی خانواده برجسته می‌کند. در مجموع نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که الگوی فاطمی با ارائه تصویری متعادل و کارآمد از نقش‌های همسری و مادری، می‌تواند چارچوبی مناسب برای فهم جایگاه زن در تقویت پایداری، سلامت و پویایی خانواده فراهم آورد.

واژگان کلیدی: خانواده، زن مسلمان، جایگاه مادری، نقش همسری، پویایی خانواده، الگوی فاطمی.

---

۱. کارشناس‌ارشد روانشناسی تربیتی پیام نور گلپایگان و دانش‌پژوه سطح ۴ معارف قرآن جامعةالزهراء ﷺ، قم، ایران.
h.mazarchi@chmail.ir

مقدمه

خانواده، نخستین و بنیادی‌ترین نهاد اجتماعی و تربیتی است که سلامت، استحکام و پویایی آن زیربنای رشد اخلاقی، فرهنگی و اجتماعی جامعه به‌شمار می‌رود. با این وجود خانواده معاصر با چالش‌هایی همچون تضعیف نقش‌های خانوادگی، تغییر الگوهای تربیتی، کاهش انسجام خانواده و گسترش نگرش‌های فردگرایانه روبه‌روست. از آنجا که زن منزلتی والا در نظام آفرینش دارد، شناخت و تبیین ابعاد مختلف شخصیت و نقش‌آفرینی او به‌ویژه در عرصه خانواده از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. قرآن کریم با معرفی زنان شایسته در کنار مردان صالح بیان می‌کند که زن نیز می‌تواند به عالی‌ترین مراتب قرب الهی و انسانیت دست یابد (مائده:۷۵؛ تحریم:۱۱؛ احزاب:۳۳). همچنین خداوند متعال ملاک ارزش انسان را نه جنسیت، بلکه ایمان و تقوا می‌داند: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ (حجرات:۱۳). از این‌رو در بهره‌مندی از پاداش الهی و دستیابی به کمال، تفاوتی میان زن و مرد وجود ندارد؛ چنانکه می‌فرماید: ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾ (نساء:۱۲۴). از این‌رو هدف پژوهش حاضر تبیین الگوی زن مسلمان در عرصه خانواده با محوریت نقش همسری و مادری بر اساس سیره حضرت زهرا علیها السلام است که می‌تواند الگویی کارآمد برای تحکیم بنیان خانواده، تربیت نسل صالح و ارتقای سلامت فرد و جامعه ارائه دهد. سیره آن حضرت نشان می‌دهد که نقش محوری زن در پویایی خانواده، تنها به انجام وظایف فردی محدود نیست؛ بلکه با ایجاد فضای محبت، آرامش، مسئولیت‌پذیری، تربیت اخلاقی فرزندان و تعامل حکیمانه با همسر، بنیان خانواده را به کانون رشد معنوی و تعالی انسانی تبدیل می‌کند. الگوی فاطمی می‌تواند چارچوبی جامع برای بازخوانی جایگاه زن در خانواده و ارائه راهکارهای کارآمد در عرصه تربیت و تحکیم خانواده باشد. راز ماندگاری این الگوها در پویایی اندیشه و تفکر آنان، هماهنگی گفتار و رفتارشان مطابق فطرت انسانی و نیز شناخت پیروان نسبت به آن الگوها نهفته است. هر چه این شناخت ژرف‌تر و گسترده‌تر باشد، انسان بهتر می‌تواند برای رسیدن به سعادت، تکامل و تحقق ارزش‌های الهی و فطری گام بردارد.

در زمینه الگوی زن مسلمان کتاب‌ها و مقالات متعددی نگاشته شده است. ازجمله کتاب‌هایی که در این زمینه به ویژگی‌های بهترین زن دنیا از منظر اسلام پرداخته است، تاریخ و سیره حضرت خدیجه علیها السلام نوشته القرشی (۱۳۹۶) است که به شخصیت حضرت خدیجه علیها السلام به‌عنوان الگوی زنان مسلمان پرداخته و در آن ویژگی‌های ذاتی، زندگی اقتصادی، تجارت و ازدواج حضرت خدیجه علیها السلام با رسول اکرم صلی الله علیه و آله و... بیان شده است. کتاب نقش و رسالت زن تألیف بانکی‌پور و همکارانش (۱۳۹۳) از دیگر کتاب‌هایی است که جلد دوم آن با عنوان الگوی زن، بیانات رهبری شهید در الگوی فردی زن را بیان کرده و جلد پنجم این کتاب نیز با عنوان عرصه‌های حضور اجتماعی زنان به جایگاه اجتماعی و نقش زنان در انقلاب اسلامی پرداخته است. در این کتاب با تبیین مفاهیم بنیادین مانند نظام، الگو و شخصیت به ساختار الگو و رابطه آن با نظام و ظرفیت‌های اجتماعی و تاریخی پرداخته و بر ضرورت توسعه‌پذیری الگو در کنار ثبات اصول دینی تأکید کرده است. کتاب زن آن‌گونه که باید باشد اثر طاهرزاده (۱۳۹۲) نیز از دیگر کتاب‌هایی است که به بررسی زوایای مختلف موضوع زن با توجه به نقش اساسی زن در سرنوشت خانواده و جامعه پرداخته است. کتاب همسر دوست‌داشتنی نوشته خدّامیان آرانی (۱۳۹۱) و کتاب الگوی جامع شخصیت زن مسلمان تألیف سبحانی (۱۳۸۲) از دیگر کتب در این زمینه هستند که به ضرورت نظام‌شناسی دین و الگوسازی دینی با تمرکز بر مطالعات زن‌پژوهی پرداخته‌اند تا الگویی سامان‌مند برای شخصیت زن مسلمان ارائه دهد.

مقالات متعددی نیز در زمینه زن اسلامی و الگوهای آن نگاشته شده است که در برخی تنها به نقش مادری و در برخی به نقش همسری پرداخته شده است. برای مثال مقاله «تبیین نقش همسان همسری در تحکیم خانواده از منظر متون دینی» تألیف اسدی و ابراهیمی‌پور (۱۴۰۰) که در شماره ۱ نشریه معرفت به چاپ رسیده است، به بیان ویژگی مادران در قرآن و روایات و نیز حقوق مادران پرداخته و به نقش هر یک از زوجین به‌صورت مختصر اشاره کرده است. مقاله «بررسی نقش مادری از دیدگاه اسلام و فمینیسم» اثر قومی (۱۳۹۸) که در شماره ۲ نشریه مجله پژوهش‌های اسلامی جنسیت و خانواده به چاپ رسیده است، نیز به تقابل اندیشه اسلام با نگرش جایگاه رفیع زن و اندیشه فمینیسم که در تضاد با اسلام

است، پرداخته است. مقاله «نقش مادری در آموزه‌های قرآنی» اثر نوری و اسلام‌پور کریمی (۱۳۹۳) در شماره ۲ نشریه پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده از دیگر مقالاتی هستند که به تبیین منزلت زن اسلامی و برخی حقوق زن پرداخته‌اند. پژوهش حاضر با گردآوری مؤلفه‌های محوری و مهم رسالت زن در جایگاه مادری و همسری به هدف الگوگیری صحیح از زن مسلمان بر اساس آموزه‌های دینی کوشیده است ارائه متمایزی از الگوی زن در خانواده را بیان کند. از این‌رو پژوهش حاضر، پژوهش جدیدی است که با مبنا قرار دادن شاخصه‌های مهم زن در آیات و روایات به روش توصیفی ـ تبیینی و گردآوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای به نسبت‌سنجی الگوی زن مسلمان با بیان نمونه‌های رفتاری از سیره برترین زنان عالم پرداخته است.

مقام بالای زن در آیات

قرآن کریم در آیه ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ (حجرات:۱۳)، ارزش انسان را به تقوا دانسته است. کسی که از نافرمانی خداوند بپرهیزد و خدا را اطاعت کند، دارای پاداش بیشتر و منزلتی رفیع‌تر خواهد بود (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹، ص ۲۰۷). از نظر اسلام هیچ یک از زن و مرد بر دیگری برتری ندارد، مگر به سبب تقوا. از آنجا که یکی از مراحل «تقوا»، اخلاق فاضله است؛ زنی که درجه‌ای از درجات والای ایمان را دارد و یا سرشار از علم، عقل و فضایل اخلاقی است، از حیث درجه بالاتر و گرامی‌تر از مردی است که هم‌طراز او نیست (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۶۹ و ۲۷۰). جایگاه والای زن تنها در قرآن ذکر نشده است؛ بلکه در سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام و منابع تاریخی نیز بیان شده است؛ چنانکه پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله فرموده است: «برترین زنان بهشتی چهار نفر هستند: خدیجه، فاطمه، مریم و آسیه همسر فرعون»[1] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸، ص ۱۷۸). در فرازی از دعای ندبه نیز حضرت ولی‌عصر عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف با انتساب به شخصیت‌های برجسته خاندان نبوت معرفی می‌شوند.[2] ذکر نام حضرت خدیجه علیهاالسلام و حضرت فاطمه علیهاالسلام در کنار پیامبر

۱. «أفضل نساء الجنة أربع خديجة بنت خويلد و فاطمة بنت محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله و مريم بنت عمران و آسية بنت مزاحم امرأة فرعون».

۲. «أَيْنَ ابْنُ النَّبِيِّ الْمُصْطَفَى، وَابْنُ عَلِيٍّ الْمُرْتَضَى، وَابْنُ خَدِيجَةَ الْغَرَّاءِ، وَابْنُ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى».

اکرم ﷺ و امیرالمؤمنین ؑ، بیانگر منزلت بی‌بدیل این دو بانوی الهی در تحقق رسالت اسلام و استمرار مسیر هدایت است.

مورخانی همچون بلاذری، ابن‌سعد، ابن‌عبدالبر و ابن‌خلدون، حضرت خدیجه ؑ را نخستین ایمان‌آورنده به پیامبر اکرم ﷺ معرفی کرده‌اند (بلاذری، ۱۴۱۷، ج ۱، ص ۴۷۱؛ ابن‌سعد، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۵). تاریخ اسلام هم با ذکر چهره برجسته‌ای همچون حضرت خدیجه ؑ، نقش بی‌نظیر و ارزنده ایشان در حیات پیامبر اکرم ﷺ و تاریخ سال‌های اولیه رسالت بیان کرده است. حضرت فاطمه ؑ، دختر گرامی ایشان نیز تحت تربیت چنین بانویی ملقب به القابی همچون «امّ ابیها» و «سیّدة نساء العالمین» شد (گواهی، ۱۳۷۹، ص ۱۸۳). این امر گواه نقش ممتاز و پیشگام زن در پذیرش حق، حمایت از دین و پیشبرد رسالت الهی است. چنین شواهدی نشان می‌دهد که در منطق اسلام، زن شخصیتی اثرگذار و الگوآفرین در عرصه ایمان، خانواده و جامعه است.

مؤلفه اعتقادی و اخلاقی زن مسلمان

از اساسی‌ترین مؤلفه‌های اعتقادی و اخلاقی زن مسلمان، مقدم دانستن رضای الهی بر خواسته‌ها و تمایلات شخصی است. این اصل جهت‌دهنده همه رفتارها و تصمیم‌های فردی و خانوادگی و زمینه‌ساز شکل‌گیری شخصیتی متعهد، ایثارگر و مسئولیت‌پذیر در پرتو بندگی خداوند است.

تقدم رضای الهی بر رضای خود

در پرتو زندگی مؤمنانه در مسیر قرب الهی زنانی ظهور می‌کنند که خداوند در قرآن کریم از آنان به‌عنوان نمونه برای همه انسان‌ها نام می‌برد. ایمان از اصلی‌ترین بناهای شخصیت زنان مسلمان است که باید مرکز توجه و هدف واقعی زن مسلمان در زندگی باشد. از این‌رو آنچه باعث رشد شخصیت، تکامل روحی و ارزش واقعی انسان می‌شود، توجه به رضای الهی در زندگی است. امام زمان عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف وجود مقدس حضرت زهرا ؑ را الگوی نیکوی خویش معرفی کرده است[1] (طبرسی، ۱۴۰۳، ج ۲، ص ۴۶۷). در زندگی فاطمه ؑ خدامحوری بیش از هر

۱. «و فی ابنةِ رسول‌الله ﷺ لیَ اسوةٌ حسنةٌ».

چیز دیگری به چشم می‌خورد و در تمام جلوه‌های رفتار و گفتار ایشان جلوه‌گر است تا آنجا که حضرت در زندگی خانوادگی، تمام گفتار و رفتار خویش را با رضایت خدا می‌سنجید و همواره رضای الهی را بر رضای خویش مقدم می‌داشت[1] (بحرانی اصفهانی، ۱۴۱۳، ج ۱۱، ص ۳۰۸). این اصل مهم در زندگی حضرت زهرا علیها السلام در حمایت از امام علی علیه السلام در راستای تعالی اسلام مشهود است. حضرت زهرا علیها السلام در حسن معاشرت با همسر نیز رضایت الهی را مقدم می‌داشت. روزی امام علی علیه السلام از ایشان پرسید که چرا از رنج گرسنگی و بی‌غذا ماندن خانه حضرت را مطلع نکرده است، حضرت فاطمه علیها السلام در پاسخ فرمود: «ای اباالحسن! من از خدای خود شرم دارم که به تو تکلیفی کنم که قادر به انجام آن نیستی»[2] (ابن‌شهرآشوب، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۷۷). حضرت زهرا علیها السلام در اوج علاقه‌ای که به همسرشان داشتند، باز رضای الهی را بالاتر می‌دانستند. در فرازهایی از مناجات ایشان آمده است: «خداوندا، احدی به جز تو سینه‌ام را خنک و نفسم را مسرور نمی‌کند و هیچ‌کس جز تو، چشم مرا روشنی نمی‌دهد»[3] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۸۳، ص ۶۷). ایشان عواطف مادری و محبت به فرزندان را نیز تحت محبت و رضای الهی قرار می‌داد. وقتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ایشان را از حوادث جانسوز کربلا و شهادت امام حسین علیه السلام مطلع کرد، آن حضرت آیه استرجاع را خواند و با صبر و مقاومت در برابر اوامر الهی فرمود: «پدرجان! من تسلیم شدم و رضایت دادم و به خدا توکل می‌کنم»[4] (فرات کوفی، ۱۴۱۰، ص ۱۷۲).

مؤلفه‌های همسرداری زن مسلمان در زندگی

اهمیت همسرداری برای زن به حدی است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «جهاد زن خوب همسرداری اوست»[5] (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۹). آن حضرت این سخن را در پاسخ زنانی دادند که از ایشان پرسیدند: چرا تمام فضیلت‌ها مختص مردان است و باب جهاد و شهادت بر ما بسته شده است و چگونه می‌توان از ثواب این فضیلت عظیم بهره‌مند شد؟ در حقیقت

۱. «اللّهُمَّ انّی اسْئَلُک الهُدی وَ التُّقی وَ الْعِفافَ وَ الْغِنی وَ الْعَمَلَ بِما تُحِبُّ وَ تَرْضی».
۲. «فَقَالَتْ: يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ إِلَهِي أَنْ تُكَلِّفَ نَفْسَكَ مَا لا تَقْدِرُ عَلَيْه».
۳. «يَا رَبِّ، لَيْسَ لِي أَحَدٌ غَيْرُكَ، تَتَلَجَّهُ بِصَدْرِي، وَ تَسَرِّبُهَا نَفْسِي، وَ تَقُرُّبُهَا عَيْنِي».
۴. «يَا أَبَتِ، سَلِمْتُ وَ رَضِيتُ وَ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ».
۵. «جِهادُ المَرأةِ حُسنُ التَّبَعُّل».

کلید آرامش، استحکام و صمیمیت خانواده در دست زنان است. از این‌رو آرامش درون خانه ارتباط مستقیمی با رفتار محبت‌آمیز زن دارد. بهترین و جامع‌ترین الگو حضرت فاطمه علیها السلام است که در کنار مسئولیت‌های شخصی و عبادی خود، نقش مؤثری در مدیریت خانه و همکاری با امام علی علیه السلام داشت (حمیری، ۱۴۱۳، ص ۵۲). ایشان از تمام توان خود برای انجام وظایف خویش استفاده می‌کردند. مؤلفه‌های همسرداری زن مسلمان با تأسی از حضرت زهرا علیها السلام عبارتند از: آرامش‌آفرینی، عشق‌ورزی و ابراز محبت، حسن‌خلق و خوش‌رفتاری با همسر، اطاعت و تکریم همسر، عفو و گذشت، سازش و مدارا در روابط زناشویی و قناعت و ساده‌زیستی در زندگی مشترک که هر یک در تحکیم بنیان خانواده و تحقق سبک زندگی اسلامی نقشی اساسی ایفا می‌کنند.

۱. آرامش‌آفرینی

زن در جایگاه همسری با مهربانی و درک متقابل می‌تواند کانون خانواده را به فضایی سرشار از آرامش تبدیل کند. لطافت روح و مهربانی دل، سختی‌های زندگی را نرم می‌کند و حمایت عاطفی زن، پناهگاه امنی را برای همسر می‌سازد. آرامش‌آفرینی زن نه تنها پایه استواری خانواده است؛ بلکه عاملی برای امید و همدلی در مسیر زندگی مشترک است. حضور همسر آرام و دلگرم‌کننده خستگی‌ها را می‌زداید و از مرد در مواجهه با مشکلات حمایت می‌کند؛ چنانکه حضرت خدیجه علیها السلام به‌عنوان الگوی زنان، بهترین و صادق‌ترین مشاور، وزیر و مایه آرامش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود (ابن‌کثیر، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۶۱؛ ابن‌اثیر، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۲۶) که افزون بر حمایت‌های مالی از دین اسلام و رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله[1] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۳۱)، با تمام وجود در صحنه‌های مختلفی که خطراتی رسول اکرم صلی الله علیه و آله را تهدید می‌کرد، حضور داشتند و از ایشان دفاع می‌کردند. نقل است رسول اکرم صلی الله علیه و آله در ایام حج بر فراز کوه صفا سه مرتبه رسالت خویش را اعلام کرد. ابوجهل با سنگ پیشانی حضرت را شکست و چون خدیجه علیها السلام از این اتفاق مطلع شد، همراه امام علی علیه السلام در کوه‌ها به جستجوی ایشان رفت تا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را با بدنی خونین به منزل بازگرداند، اما مشرکان آن‌ها را تعقیب و سنگباران کردند. در این

۱. «صَدَّقَتْنِي حِينَ كَذَّبَنِي النَّاسُ، وَ أَزَرَتْنِي عَلَى دِينِ اللَّهِ، وَ أَعَانَتْنِي عَلَيْهِ بِمَالِهَا».

شرایط خدیجه علیها السلام خود را سپر حضرت قرار دادند تا سنگ‌ها به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برخورد نکند[1] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۸، ص ۲۴۳). منزل حضرت زهرا علیها السلام نیز محل آرامش امام علی علیه السلام بود؛ چنانکه حضرت در این‌باره فرموده است: «هر گاه به چهره فاطمه علیها السلام می‌نگریستم، تمام غم و اندوه من برطرف می‌شد»[2] (اربلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۳۶۳). بعد از شهادت حضرت فاطمه علیها السلام نیز فرمود: «به خدا سوگند زهرا علیها السلام تا آن زمان‌که خدا او را به‌سوی خود برد، مرا ناراحت نکرد و عملی انجام نداد که مرا ناخشنود کند»[3] (همان). آرامش‌آفرینی زن در خانه زمینه‌ساز موفقیت مرد در عرصه‌های مختلف زندگی است. هنگامی که مرد در فضای خانواده از همدلی و امنیت روانی برخوردار باشد، با انگیزه بیشتری به فعالیت‌های اجتماعی می‌پردازد و استحکام بنیان خانواده و تربیت سالم فرزندان نیز در پرتو آن حاصل می‌شود.

۲. عشق‌ورزی و محبت

محبت، خواستن و تمایل به چیزی است که آن را خیر می‌پنداریم (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۴۳۹) و از محبت افراطی به عشق تعبیر شده است. از اهداف مهم ازدواج، برقراری رابطه عاطفی و عشق و محبت میان زوجین است که نقش مهمی در استحکام خانواده دارد. قرآن کریم به اصل وجود عشق و محبت متقابل میان زن و مرد اشاره کرده و از نشانه‌های الهی دانسته است که از نوع خودشان، همسرانی به آن‌ها داده است تا در کنار هم آرامش یابند و میان‌شان دوستی و رحمت برقرار کرد (روم:۲۱). اظهار عشق از عوامل مهم در تحقق محبت میان همسران است؛ چه بسا کسانی‌که محبت فراوانی نسبت به همسرشان دارند، اما توانایی ابراز ندارند؛ در حالی که ابراز جملات محبت‌آمیز در رفع تردیدها و سوءظن‌ها مؤثر است. طبق فرمایش امام رضا علیه السلام زنی که به همسرش محبت کند و عشق بورزد، دستاوردی گرانبهاست[4] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۱۶۱). حضرت زهرا علیها السلام با الهام از دستورات الهی همواره به همسر بزرگوارش عشق می‌ورزید و امام علی علیه السلام را مورد محبت قرار می‌داد و در کلام خویش،

۱. «و إذا رُمي من بين يديه وَقْته خديجة علیها السلام بنفسها».
۲. «و لقد كنتُ أنظُر إليها فَتَنْكَشِفُ عنّي الهمومَ والأحزان».
۳. «فَوَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَ لا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ عزوجل إِلَيْهِ، وَ لا أَغْضَبَتْنِي وَ لا عَصَتْ لِي أَمْرًا».
۴. «و اِعْلَمْ اَنَّ النِّساءَ شَتّي فَمِنْهُنَّ الْغَنيمَةُ وَ الْغَرامَةُ وَ هِيَ الْمُتَحَبِّبَةُ لِزَوْجِها وَالْعاشِقَةُ لَهُ».

علاقه و احترام را توأمان در نظر داشت. گاهی حضرت را با کنیه اباالحسن و گاه با «یابن عمّ» (پسرعمو) خطاب می‌کرد[1] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۹۲). استفاده از القاب زیبا برای خطاب همسر موجب روابط مثبت و ایجاد صمیمیت می‌شود؛ چنانکه امام علی علیه‌السلام در این‌باره فرموده است: «خطاب‌هایتان را زیبا کنید تا پاسخ زیبا بشنوید»[2] (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۸). حضرت زهرا علیهاالسلام در مقام اظهار محبت و علاقه به حضرت علی علیه‌السلام فرمود: «علی جان، روح من فدای روح تو و جان من سپر بلاهای جان تو»[3] (بحرانی، ۱۳۸۴، ج ۳، ص ۳۶۹). عشق و محبت فاطمه زهرا علیهاالسلام به همسرش به اندازه‌ای بود که در لحظات احتضار می‌گریست و به امام علی علیه‌السلام می‌فرمود: «به خاطر آنچه از مشکلات و سختی‌ها که پس از من به تو خواهد رسید، می‌گریم»[4] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۲۱۸). محبت و عشق حضرت خدیجه علیهاالسلام به پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله، محبتی خالص و بدون چشم‌داشت با فداکاری‌های بی‌وقفه برای اعتلای اسلام بود. از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله نقل شده است که فرمود: «هیچ مالی به من سود نبخشید؛ آن‌گونه که ثروت خدیجه علیهاالسلام به من سود بخشید»[5] (همان، ج ۱۹، ص ۶۳). در حقیقت عشقی که تمام ابعاد وجود انسان نظر به محبوب و معشوق باشد، مختص خداوند متعال است و هیچ عشق و محبتی نباید در عرض محبت الهی قرار گیرد، اما در طول محبت به خدا، محبت به همسر و فرزندان جای دارد (طاهرزاده، ۱۳۹۲، ص ۴۲).

۳. حسن‌خلق و خوش‌رفتاری با همسر

خُلق، ملکه راسخ در نفس در برابر عمل (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۸، ص ۱۶۶) و حُسن به معنای زیبایی است (فیومی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۳۶). برخی علمای اخلاق قائلند حسن خلقی که سبب برتری پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله بر سایر انبیاء علیهم‌السلام شد (دیلمی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۲۰۵)، تنها خوش‌رویی نیست؛ بلکه آراسته شدن به اخلاق الهی و صفات عالیه ایشان در تمام شئونات زندگی

---

۱. «جَزَاكَ اللَّهُ عَنِّي خَيْرَ الْجَزَاءِ يَا ابْنَ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ».
۲. «أَجْمِلُوا فِي الْخِطَابِ، تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ».
۳. «رُوحِي لِرُوحِكَ الْفِدَاءُ، وَنَفْسِي لِنَفْسِكَ الْوِقَاءُ، يَا أَبَاالْحَسَنِ».
۴. «أَبْكِي لِمَا تَلْقَ بَعْدِي».
۵. «مَا نَفَعَنِي مَالٌ قَطُّ مَا نَفَعَنِي مَالُ خَدِيجَةَ».

بـا همـه خَلـق اسـت (سـعادت‌پرور، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۲۵۸) رسـول اکـرم ﷺ بهترین مردم را کسـانی دانسته‌اند که برخوردشان با مردم از همه بهتر است[1] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۴۵۱). بر این اساس زن مسـلمان در جایگاه الگو باید به شـاخصه حسن خلق برای دستیابی به جایگاه «بهترین مردم بودن» در خود توجه کند. مهم‌ترین عامل ایجاد حسـن خلق نیز دسـتیابی به محبت الهی است که می‌تواند خوش‌خلقی را در انسان نهادینه کند؛ چنانکه حضرت زهرا ﷺ خطاب بـه امـام علـی ﷺ در مورد ویژگی‌هـای رفتاری خویش چنیـن فرمود: «ای پسـرعمو! می‌دانی کـه هرگـز من را نسـبت به خودت دروغگـو و خیانتکار نیافتی و از هنگامی که با من معاشـرت (زندگی مشـترک) داشـتی، با تو مخالفتی نکرده‌ام». حضرت علی ﷺ فرمود: «پناه بر خدا که تـو بـه احـکام خدا داناتر و پرهیزکارتر و بلندمرتبه‌تر از آنی و بیشـتر از آن، از خدا می‌ترسـی که من فردای قیامت بگویم که مخالفتی با من مرتکب شدی»[2] (نیشابوری، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۱۵۱).

۴. اطاعت و تکریم همسر

ازدواج پیمان مقدسـی میان زوجین اسـت که حقوق و وظایفی برای آنان ایجاد می‌کند. در حقوق اسـلام تأمین هزینه زندگی خانواده مطابق آیه ۳۴ سـوره نسـاء بر عهده مرد اسـت (قمی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۱۳۷) و زن نیز در مقابل مکلف اسـت تا از مرد اطاعت کند. زنان شایسـته، مطیع امر خداوند و شوهران خود هستند. شاهد آن آیه ﴿يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ﴾ (آل‌عمران:۴۳) اسـت؛ یعنی ای مریم بر طاعت خداوند قیام کن (طبرسـی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۱۳۵). زنان در غیاب شوهران خود حقوق و حرمت ناموس، خانه و اموال آن‌ها را حفظ می‌کنند: ﴿حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ﴾ (نسـاء:۳۴). ذیل این آیه در روایتی آمده اسـت که بهترین زنان، زنی اسـت که وقتی به او نگاه کنی، تو را شادمان کند و چون به او امر کردی، از تو اطاعت کند و هرگاه از نزدش غایب شدی، در مـال و جـان خـود حرمت تو را حفظ کنـد (طبرسـی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۵۷۰). در روایتـی از پیامبر اکرم ﷺ آمده است: «برای مرد پس از قبول اسلام، هیچ سودی بهتر و برتر از همسری یک زن مسلمان نیست؛ زنی که مرد با دیدن او خوشحال شود. هنگامی‌که او را امر کند، اطاعت کند

۱. «خِيَارُكُمْ أَحْسَنُكُمْ أَخْلاقاً الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَ يُؤْلَفُونَ».

۲. «قَالَتْ يَا ابْنَ عَمِّ مَا عَهِدْتَنِي كَاذِبَةً وَ لا خَائِنَةً وَ لا خَالَفْتُكَ مُنْذُ عَاشَرْتَنِي فَقَالَ ﷺ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْتِ أَعْلَمُ بِاللَّهِ وَ أَبَرُّ وَ أَتْقَى وَ أَكْرَمُ وَ أَشَدُّ خَوْفاً مِنَ اللَّهِ أَنْ أُوَبِّخَكِ غَداً».

و در غیاب شوهر، حافظ عفت خویش و اموال وی باشد»[1] (عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۴۷۷). آن حضرت در سخن ارزشمند دیگری فرموده است: «مرد حقی بر زنش دارد (و آن حق این است که) چنانچه او را صدا زند، پاسخ دهد و هنگامی‌که او را دستوری دهد (که البته خلاف شرع نباشد)، سرپیچی نکند و پاسخ مخالف ندهد و با او مخالفت نورزد»[2] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۲۴۳). همچنین از آن حضرت روایت شده است که چند گروه از زنان در روز قیامت با حضرت زهرا علیها السلام محشور می‌شوند و خداوند ثواب هزار شهید را به آنان می‌دهد. یکی از آنان، زنی است که بر بداخلاقی شوهرش صبر کند[3] (دیلمی، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۱۷۵).

۵. عفو و گذشت زن در روابط زناشویی

عفو به معنای بخشیدن و محو گناهان (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۵، ص ۷۲) به کار رفته است که از مصادیق آن صرف‌نظر کردن از گناهان، خطا و عقاب است (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۸، ص ۱۱۸). در روابط میان زن و مرد عفو و گذشت، کینه‌ها را می‌زداید و خانواده را به آرامش و سلامتی رهنمون می‌کند (دلشادتهرانی، ۱۳۷۲، ج ۴، ص ۸۰). رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است: «از یکدیگر گذشت کنید تا کینه‌های میان شما از بین برود»[4] (هیثمی، ۱۴۰۲، ج ۸، ص ۸۲؛ سیوطی، ۱۴۰۱، ج ۱، ص ۵۰۸؛ متقی هندی، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۳۷۳). در زندگی مشترک همواره اختلاف‌نظراتی میان زوجین پیش می‌آید که اگر قرار باشد بخشش به میان نیاید، سلامت روابط خانوادگی را می‌گیرد و زندگی را تیره می‌کند. خداوند در سخت‌ترین شرایط زندگی مشترک آنجا که زندگی به مرز جدایی می‌رسد نیز فرمان به گذشت داده است (بقره:۲۳۷). خانواده‌ای که در آن تمام اعضای خانواده نقش خود را به‌خوبی ایفا می‌کنند و عفو و گذشت در زندگی را به کار می‌برند، در راه رسیدن به کمال و تعالی پیشتاز هستند. در این میان نقش زن به‌عنوان همسر و مادر

---

۱. «مَا اسْتَفَادَ امْرِءٌ مُسْلِمٌ فَائِدَةً بَعْدَ الإِسْلامِ أَفْضَلَ مِنْ زَوْجَةٍ مُسْلِمَةٍ تَسُرُّهُ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهَا وَ تُطِيعُهُ إِذَا أَمَرَهَا، وَ تَحْفَظُهُ إِذَا غَابَ عَنْهَا فِي نَفْسِهَا وَ مَالِهِ».

۲. «إِذَا دَعَاهَا تُرْضِيهِ وَ إِذَا أَمَرَهَا لا تَعْصِيهِ وَ لا تُجَاوِبُهُ بِالْخِلَافِ وَ لا تُخَالِفُه».

۳. «ثَلاثٌ مِنَ النِّسَاءِ يَرْفَعُ اللهُ عَنْهُنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ، وَيَكُونُ مَحْشَرُهُنَّ مَعَ فَاطِمَةَ بِنْتِ مُحَمَّدٍ؛ امْرَأَةٌ صَبَرَتْ عَلَى غَيْرَةِ زَوْجِهَا، وَامْرَأَةٌ صَبَرَتْ عَلَى سُوءِ خُلُقِ زَوْجِهَا... يُعْطِي اللهُ تَعَالَى لِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ ثَوَابَ أَلْفِ شَهِيدٍ، وَيَكْتُبُ لِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ عِبَادَةَ سَنَةٍ»

۴. «تَعَافَوْا تَسْقُطِ الضَّغَائِنُ بَيْنَكُمْ»

که مظهر عطوفت، مهربانی و پاکی است، می‌تواند در تحکیم بنیان خانواده بسیار مهم باشد. زن به‌دلیل روحیّه لطیفی که دارد، بیشتر از دیگر اعضای خانواده مزین به روحیه گذشت است؛ زیرا مرد او را کانون مهر و عطوفت می‌داند و به همین دلیل تمام رازهای مگوی خویش را با او در میان می‌گذارد. او آینه خودش را که گاه در بیرون از خانه و در برخورد با تلخی‌ها و درشتی‌ها تیره می‌شود، با روح لطیف همسرش صیقل می‌دهد (روحی، ۱۳۹۰، ص ۷۰). نبود عفو و گذشت از موضوع‌های مهمی است که از همان ابتدای زندگی مشترک، بنیان خانواده را تهدید می‌کند. بنابراین زن باید در مقابل شوهر با عفو و گذشت و مهربانی، ریشه اختلافات و نزاع را از بین ببرد و سعی کند که موجبات خشم و ناراحتی همسر را فراهم نکند و در صورت خشم و عصبانیت همسر، با عفو برخورد کند.

۶. سازش و مدارای زن در روابط زناشویی

سازش و مدارا میان زوجین در روابط زندگی زناشویی، از ارزش‌های والای انسانی و مورد تأکید دین اسلام است که هر گاه خلق و خوی انسان شود و به‌صورت ملکه درآید، بیانگر تعالی روح انسان است. مدارا به معنای ملاطفت، نرمی، ملایمت و احتیاط کردن است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۴، ص ۲۵۵). از توصیه‌های اسلام در تداوم روحیه مداراکردن و سازش میان همسران، پرهیز از توقعات نابجا نسبت به یکدیگر است که موجبات کدورت، کینه و نفرت در بنای عشق و صمیمیت می‌شود. از آنجا که زن نقش محوری در کانون خانواده دارد و رکن اصلی استحکام بنیان آن به‌شمار می‌رود، سازش و مدارای زن به علت نقش اساسی در خانواده، بیش از سایر اعضای خانواده در زندگی جلوه‌گر می‌شود. به همین دلیل پیامبر اکرم ﷺ بهترین زنان را زنی دانسته است که بامحبت و سازگار باشد[1] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۴، ص ۱۶۲). در حدیث دیگری از پیامبر اکرم ﷺ حق مرد بر زن، محبت و دلسوزی بر همسر بیان شده است که باید از خشم وی دوری گزیند و آنچه را که مورد رضایت اوست، انجام دهد[2] (همان، ص ۲۴۴). همچنین آن حضرت حق مرد بر زن را سرپیچی نکردن از دستورات همسر

۱. «خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْوَدُودُ الْوَلُودُ الْمُؤَاتِيَةُ وَ شَرُّهَا اللَّجُوحُ».

۲. «لِلرَّجُلِ عَلَى الْمَرْأَةِ أَنْ تَلْزَمَ بَيْتَهُ وَ تَوَدَّدَهُ وَ تُحِبَّهُ وَ تُشْفِقَهُ وَ تَجْتَنِبَ سَخَطَهُ وَ تَتَّبِعَ مَرْضَاتَه...».

دانسته است[1] (همان، ص ۲۴۳). امام علی علیه‌السلام در سخنی در شأن حضرت زهرا علیهاالسلام فرمود: «به خدا سوگند هیچ‌گاه فاطمه علیهاالسلام را به خشم نیاوردم و او را بر کاری که میل نداشت، وادار نکردم تا روزی که خداوند او را برد و او نیز هیچ‌گاه مرا به خشم نیاورد و از فرمان من سرپیچی نکرد و هر گاه که به او می‌نگریستم، نگرانی‌ها و غم‌ها از من زدوده می‌شد»[2] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۱۳۴). بنابراین سازش و مدارا در زندگی زناشویی، از مهم‌ترین فضایل اخلاقی زن مسلمان است که با کاهش تنش‌ها، تقویت همدلی و حفظ آرامش، زمینه استحکام و پایداری خانواده را فراهم می‌کند.

۷. قناعت و ساده‌زیستی زن در زندگی

قناعت به معنای بسنده کردن به مقدار کم از آنچه در دنیا به آن می‌رسد و رضایت داشتن به چیزی است که نصیب شخص می‌شود (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۳۸۴). اصل اوّلیه در مصرف‌گرایی از منظر اسلام، میانه‌روی و اعتدال است که برآمده از سیره پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله است. امام علی علیه‌السلام در این‌باره فرموده است که رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله در تمام امور میانه‌رو بود[3] (صدوق، ۱۴۰۳، ص ۸۲). اسلام برای مهار کردن نفس انسان از صفت حرص و رسیدن به حد اعتدال، به قناعت سفارش کرده است (شریف لاهیجی، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۷۵۱). گذشت از حق خویش برای سودرسانی به دیگران و ایثار، از آموزه‌های اخلاقی در سیره حضرت زهرا علیهاالسلام است که نمونه بارز آن روزه نذری حضرت زهرا علیهاالسلام و دیگر اعضای خانواده برای سلامتی بیماری حسنین علیهماالسلام است که در سه روز غذای خویش و خانواده را به یتیم، اسیر و مسکین دادند و خود با آب افطار کردند که نتیجه آن نزول سوره انسان در تمجید از اقدام خالصانه این خانواده بود (انسان:۸). سیره حضرت فاطمه علیهاالسلام در قناعت راهگشای زن مسلمان برای دستیابی به الگوی جامع است. پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله با اشاره به زندگی زاهدانه حضرت زهرا علیهاالسلام، ایشان را از پیشتازان در پیشگاه الهی معرفی کرده است[4] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۳، ص ۸۸). اسوه‌پذیری از

۱. «لِلرَّجُلِ حَقّاً عَلَى امْرَأَتِهِ إِذَا دَعَاهَا تُرْضِيهِ وَ إِذَا أَمَرَهَا لا تَعْصِيهِ وَ لا تُجَاوِبُهُ بِالْخِلافِ وَ لا تُخَالِفُه».

۲. «فَوَ اللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَ لا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ ﷻ إِلَيْهِ وَ لا أَغْضَبَتْنِي وَ لا عَصَتْ لِي أَمْرا».

۳. «كَانَ رَسُولُ‌اللَّهِ صلی‌الله‌علیه‌وآله مُعْتَدِلَ الأَمْرِ غَيرَ مُخْتَلِفٍ».

۴. «إِنَ ابْنَتِي لَفِي الْخَيْلِ السَّوَابِق».

حضرت زهرا علیها السلام در سادگی و قناعت، درک پیام وارستگی از دنیا و پرهیز از تجمل‌گرایی است. حضرت زهرا علیها السلام، سرور زنان جهان هرگز توقّعاتی چون منزل وسیع و امکانات رفاه زندگی از حضرت علی علیه السلام نداشت و حتی یک بار هم تقاضایی مربوط به امور مادی مطرح نکرد (دهقان، ۱۳۸۶، ص ۹۵). امام علی علیه السلام در مورد ایشان فرمود: «فاطمه علیها السلام به تنهایی آب را از چاه می‌کشید و بند مشک سینه ایشان را مجروح کرده بود. با آسیاب گندم را آرد می‌کرد؛ به حدّی که دست‌هایش تاول‌زده بود...»[1] (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۲۰).

دقت و ظرافت زن در برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح امور خانه، موجب حاکم شدن اعتدال مطلوب اسلامی بر زندگی خانوادگی می‌شود. در نتیجه اقتصاد خانواده را سامان می‌بخشد و در نهایت اعضای خانواده را به صلاح و سعادت رهنمون می‌کند؛ چنانکه حضرت فاطمه علیها السلام به امام علی علیه السلام فرمود: «یا ابالحسن، من از پروردگارم شرم دارم که از تو بیشتر از توانت انتظار داشته باشم»[2] (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۷، ص ۱۰۳؛ اربلی، ۱۴۲۱، ج ۱، ص ۴۶۹). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «زنی که با همسرش سازگاری ندارد و بر آنچه خداوند روزی او گردانده است، صبور نیست و بر او سخت می‌گیرد و تکلیفی بیش از طاقتش از او می‌خواهد، خداوند هیچ حسنه‌ای که او را از آتش جهنّم مصون دارد؛ از او نپذیرد و مادامی که آن‌گونه است، خداوند نیز بر او غضبناک خواهد بود...»[3] (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۶۴).

اگر انسان قناعت داشته باشد، حتماً خداوند متعال رزق او را می‌رساند. وقتی انسان برای تجمّلات و تشریفات خود را بدهکار و محتاج دیگران نکند، خود را خوار و ذلیل نکند، وظیفه‌اش را هم به‌خوبی انجام دهد؛ اضطراب و نگرانی ندارد. زمانی‌که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دستور خداوند فدک را در اختیار حضرت فاطمه علیها السلام گذاشت، سادگی و بی‌پیرایگی خانه ایشان تغییری نکرد؛ در حالی که فدک سرزمین حاصلخیزی بود و تمام گندم مدینه را تأمین می‌کرد. حضرت فاطمه علیها السلام تمام درآمد آن را در راه رضایت معبود به مستمندان و مساکین

۱. «أَنَّهَا كَانَتْ عِنْدِي فَاسْتَقَتْ بِالْقِرْبَةِ حَتَّى أَثَّرَ فِي صَدْرِهَا وَ طَحَنَتْ بِالرَّحَى حَتَّى مَجِلَتْ يَدَاهَا».

۲. «يا أَبَا الْحَسَنِ إِنِّي لَأَسْتَحْيِي مِنْ إِلَهِي أَنْ تُكَلِّفَ نَفْسَكَ ما لا تَقْدِرُ عَلَيه».

۳. «مَنْ كَانَتْ لَهُ امْرَأَةٌ وَ لَمْ تُوَافِقْهُ وَ لَمْ تَصْبِرْ عَلَى مَا رَزَقَهُ اللَّهُ وَ شَقَّتْ عَلَيْهِ وَ حَمَلَتْهُ مَا لَمْ يَقْدِرْ عَلَيْهِ لَمْ يَقْبَلِ اللَّهُ لَهَا حَسَنَةً تَتَّقِي بِهَا النَّارَ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا مَا دَامَتْ كَذَلِكَ».

انفاق می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۹، ص ۱۲۳). روزی سلمان فارسی به خانه حضرت زهرا علیها السلام رفت و دید ایشان چادری کهنه و وصله‌دار بر سر دارد. متعجب و اندوهناک شد و گریه‌کنان گفت: غم و اندوه بر ما باد! دختران پادشاهان ایران و روم بر تخت‌های طلا می‌نشینند و پارچه‌های زربفت و حریر بر تن می‌کنند و این دختر محمد صلی الله علیه و آله است که چادری ساده با دوازده وصله به سر دارد (همان، ج ۴۳، ص ۸۸).

مؤلفه‌های مادری زن مسلمان در خانواده

مادری در اندیشه اسلامی، رسالتی تربیتی و اخلاقی برای پرورش نسل مؤمن و صالح به‌شمار می‌رود. زن مسلمان با ایفای صحیح نقش مادری، زمینه رشد معنوی، اخلاقی و شخصیتی فرزندان را فراهم می‌کند و بنیان خانواده را استحکام می‌بخشد. از این‌رو مهم‌ترین مؤلفه‌های این نقش شامل اولویت دادن به خانه‌داری، تربیت فرزند و آموزش ارزش‌های اخلاقی و نیز همنشینی و همراهی عاطفی با کودکان است که هر یک سهم بسزایی در تحقق خانواده مطلوب اسلامی دارند.

۱. اولویت خانه‌داری برای زن

خانه‌داری برای زن به‌ویژه در مقام مادر تنها به معنای انجام کارهای روزمره خانه نیست؛ بلکه رسالتی بزرگ و نقشی اساسی در تربیت نسل آینده و ایجاد آرامش در خانواده دارد. مادر با مدیریت امور خانه فضایی آکنده از محبت، امنیت و آرامش را فراهم می‌کند که بستر رشد صحیح فرزندان و موفقیت پدر خانواده را مهیا می‌کند. اولویت خانه‌داری زن در حقیقت به معنای اولویت دادن به حفظ انسجام خانواده، پرورش ارزش‌های اخلاقی و تأمین نیازهای عاطفی و روانی اعضای خانه است. اگر چه چنین نقشی گاه نادیده گرفته می‌شود، اما در واقع زیربنای سلامت جامعه و پایه‌گذار نسل‌های سالم و پویاست.

خانواده بهترین مأمن و شایسته‌ترین کانون برای تربیت و رشد فرزندان است و زن در خانه مسئولیتی به نام فرزندداری و خانه‌داری دارد که مطابق با ویژگی عاطفی قوی زن است. ویژگی مادری برای زن بر اساس فطرت و آفرینش زن وضع شده است و کاملاً با

استعداد و توانایی او متناسب است؛ در حالی که مردان بر حسب فطرت شایسته این ویژگی نیستند. طبیعی است که سلسله‌کارهایی که فطرتاً بر عهده زن‌ها گذارده شده است، از عهده مردان خارج است؛ زیرا مرد برای فرزندداری و خانه‌داری که از وظایف مادران است، خلق نشده است؛ بلکه مرد وجودی تعقلی دارد که برای کارهای سنگین اجتماعی مناسب است (مظاهری، ۱۳۹۰، ص ۲۵). رسول اکرم ﷺ هنگامی‌که از مسئولیت سخن گفت و همه را مسئول خطاب کرد، مسئولیت زن را خانه‌داری و تربیت فرزندان عنوان کرد[۱] (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۸۴). این اولویت در نقش خانه‌داری در سیره اهل‌بیت علیهم‌السلام در حدی جلوه‌گر می‌شود که وقتی در تقسیم کارها پیامبر اکرم ﷺ مسئولیت خانه‌داری را بر عهده حضرت زهرا علیهاالسلام گذاشت، ایشان نه تنها در شأن خود ندانست؛ بلکه بسیار مسرور شد (حمیری، ۱۴۱۳، ص ۵۲).

۲. تربیت فرزند و آموزش ارزش‌های اخلاقی

مادر به‌عنوان نخستین معلم و نزدیک‌ترین الگو برای فرزندان، نقش بی‌بدیلی در تربیت و آموزش ارزش‌های اخلاقی ایفا می‌کند. شخصیت کودک از نخستین روزهای زندگی در دامان مادر شکل می‌گیرد و شیوه رفتار، گفتار و حتی نگرش مادر بیش از هر آموزه دیگری در جان فرزند اثر می‌گذارد. به همین دلیل در روایت سفارش شده برای انتخاب همسر و خانمی که شیر به کودک می‌دهد، دقت شود (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۵۱ و ۴۶۸). از دیدگاه اسلام فرزند موهبتی الهی و عطیه‌ای از جانب خداوند متعال است. پیامبر اکرم ﷺ فرموده است: «فرزند پاره تن انسان مؤمن است»[۲] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۱۲). خانه‌ای که در آن فرزند نباشد، برکتی در آن نیست[۳] (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۳۷۴). از این‌رو تربیت فرزند و ساختن روح و شخصیت او از مسئولیت‌های خطیر والدین است که هرگز نباید نسبت به آن کوتاهی شود. نقش تربیتی سازنده مادر در تعیین سرنوشت فرزند، بسیار درخور توجه است تا آنجاکه طبق حدیثی از پیامبر اکرم ﷺ نقطه آغازین سعادت و شقاوت انسان دامان مادر است[۴] (صدوق، ۱۳۹۸، ص ۳۵۶). طبق این روایت،

۱. «المَرئَةُ راعِيَةٌ عَلى بَيتِ زَوجِها وَ عَلى وُلدِه».

۲. «اَلْوَلَدُ كَبِدُ الْمُؤْمِنِ».

۳. «بَيْتٌ لا صِبْيَانَ فِيهِ، لا بَرَكَةَ فِيهِ».

۴. «السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، وَالشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ».

سعادت و شقاوت انسان در شکم مادرش تعیین می‌شود.

یکی از مهم‌ترین جنبه‌های نقش تربیتی حضرت زهرا علیها السلام، تربیت فرزندان صالح و وفادار به ارزش‌های اسلامی است. ایشان با انتقال مفاهیمی چون ایمان، اخلاق، صبر و فداکاری به فرزندانشان به‌ویژه امام حسن علیه السلام، امام حسین علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام، نسل بعدی را برای پاسداری از ارزش‌ها و اصول دین تربیت نمود. آموزش این ارزش‌ها به فرزندان سبب شد که فرزندان آن حضرت الگوها و اسوه‌های مقاومت، ایثار، صبر، از خودگذشتگی و شجاعت... شوند و به دنبال آن، این اصول در طول زمان به نسل‌های بعدی نیز منتقل شود و به تقویت بنیان‌های خانواده و جامعه اسلامی کمک کند.

در راستای تقویت ایمان و ارزش‌های اخلاقی از نیازهای اصلی در کودک، نیاز به محبت و دوست داشتن است. از این‌رو عدم توجه والدین به این نیاز فطری موجب ایجاد کمبودها و مشکلات روانی خواهد شد. اگر کودک در اولین سال‌های زندگی از محبت محروم بماند، هسته اساسی و اصلی بیماری‌های روانی در وی تکوین می‌یابد و بعدها در بزرگسالی منشأ بسیاری از درگیری‌های عاطفی و اضطراب عمیق در وی می‌شود (شرفی، ۱۳۶۸، ص ۷۸). در حقیقت بسیاری از نابهنجاری‌های اجتماعی و بزهکاری‌های افراد در بزرگسالی ریشه در کمبود محبت و خلأ عاطفی در دوران کودکی دارد و بهترین چیزی که می‌تواند از نظر روانی این میل کودک به محبت را ارضا کند، آغوش گرم مادر است. بنابراین شرط داشتن جامعه‌ای پاک و ارزنده، توجه به نقش اساسی مادران است که بیشترین تأثیر را در فرهنگ‌سازی و سلامت شخصیت فرزند دارند. حضرت زهرا علیها السلام در عشق‌ورزی و محبت به کودکان، بهترین اسوه برای زنان است که خود از سرچشمه محبت و رحمت نبوی بهره‌مند و همواره از سوی رسول‌خدا صلی الله علیه و آله با جملاتی همچون «فداها ابوها» و «فاطمه بضعة منّی» خطاب شد و با بوسیدن و در آغوش گرفتن پدر آشنا بود. به همین دلیل حضرت فاطمه علیها السلام در روابط کلامی و محبت‌آمیز خود با خطاب مهربانانه فرزندانش را «یا قرّة عینی، نور چشمم» و «ثمرة فؤادی؛ میوه دلم» صدا می‌کرد (نیلی‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۸۰)؛ چنانکه در حدیث شریف کساء نمونه‌ای از آن بیان شده است.

۳. همراهی و همنشینی عاطفی با کودکان

همراهی مادر با فرزند به‌ویژه هنگام بازی کردن، تنها یک سرگرمی ساده نیست؛ بلکه یکی از مهم‌ترین شیوه‌های تربیتی و عاطفی به‌شمار می‌آید. کودک در حین بازی با مادر نه تنها احساس محبت، امنیت و آرامش را تجربه می‌کند؛ بلکه فرصت می‌یابد بسیاری از مهارت‌های اجتماعی، زبانی و شناختی را بیاموزد. این همراهی پیوند عاطفی میان مادر و فرزند را عمیق‌تر و اعتماد به نفس کودک را تقویت می‌کند. همچنین مادر می‌تواند از طریق بازی ارزش‌های اخلاقی مانند نوبت‌گیری، همکاری، صداقت و رعایت حقوق دیگران را به شکلی غیرمستقیم و شیرین به فرزند آموزش دهد. بنابراین نقش مادر در بازی با کودک، نقشی حیاتی در رشد همه‌جانبه شخصیت اوست. در حدیثی از رسول اکرم ﷺ به هم‌بازی شدن با کودکان اشاره شده است[1] (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۱، ص ۴۸۶): «کسی‌که دارای کودکی است، باید به حالت کودک درآید و با کودک هم‌بازی شود». حضرت در این حدیث، اهمیت هم‌نشینی و بازی با کودکان را مطرح کرده است تا مربیان و والدین نه تنها از بازی‌های کودکان خود ناراحت و ناامید نشوند؛ بلکه با آنان همراهی کنند. در حقیقت بازی با کودکان از راه‌های اظهار محبت به آن‌هاست و آثار نیکویی دارد و افزون بر نشاط و شادی فرزند، موجب رشد استعدادها و تلطیف احساسات کودک می‌شود. این روش در شیوه تربیتی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام مورد توجه قرار داشت تا آنجا که حضرت زهرا علیها السلام برای رشد و تکاپوی بیشتر فرزندانشان، با آن‌ها هم‌بازی می‌شد و در حین بازی با استفاده از الفاظ و جملات مناسب، سعی در ساختن شخصیت کودکان و ارائه الگویی مناسب در زندگی برای آن‌ها داشت. حضرت زهرا علیها السلام در بازی با فرزندش امام مجتبی علیه السلام، او را بالا می‌انداخت و می‌فرمود: «پسرم حسن مانند پدرت باش؛ ریسمان ظلم را از حق بَرکن. خدایی را بپرست که صاحب نعمت‌های متعدد است و هرگز با صاحبان ظلم و تعدّی دوستی مکن»[2] (ابن‌شهرآشوب، ۱۳۷۶، ج ۳، ص ۳۸۹).

۱. «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيُصَابَ لَهُ».

۲. «أَشْبِهْ أَبَاكَ يَا حَسَنُ، وَاخْلَعْ عَنِ الْحَقِّ الرِّسَنَ، وَاعْبُدْ إِلَيْهَا ذَا مِنَنٍ، وَلا تُوَالِ ذَا الإِحَنِ».

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه خانواده، مقدس‌ترین نهادی است که موجبات آرامش انسان را فراهم می‌کند، ویژگی مطلوب الگوی زن در خانواده مبتنی بر توجه به نقش همسری و مادری او بر اساس آموزه‌های اسلامی است. زن با الگوگیری از حضرت زهرا علیها السلام برای ایفای هر چه بهتر نقش خود در خانواده، باید پایه روابط زناشویی را بر ایجاد آرامش و عشق‌ورزی بنا نهد و در مشکلات زندگی با عفو و گذشت و نیز سازش و مدارا به امور مادی و دنیوی دل نبندد و قناعت و ساده‌زیستی را سرلوحه زندگی خویش قرار دهد تا زمینه محبت و آرامش در خانواده مهیا شود. همچنین از وظایف عاطفی خود در خانه غفلت نکند؛ بلکه توجه کند که همواره برای جلب رضایت همسر و تربیت فرزندان گام بردارد. مدیریت بی‌بدیل زن در خانه و توجه به تربیت فرزند در رأس خانه‌داری، اولویتی است که سلامت کلان فردی و اجتماعی را به دنبال دارد. زن با اخلاق نیکو و مهربانی با همسر و فرزندان می‌تواند بهترین آرامش و سلامت روان را ابتدا برای خود، سپس برای همسر و دیگر اعضای خانواده به ارمغان بیاورد. چنین آرامشی به سادگی می‌تواند سلامت را به پیکر جامعه نیز تزریق کند. بنابراین زن باید در جایگاه متناسب با خود، در خانواده با زیبنده‌ترین فکر و رفتار حضور یابد و نقش‌آفرینی شایسته داشته باشد. اگر چه ایجاد یک خانواده متعادل و سالم مستلزم مشارکت و تقسیم عادلانه وظایف و مسئولیت‌ها بین زن و مرد است، اما نقش زن در مقایسه با مرد حساس‌تر است. در واقع زن نقش اصلی را در تربیت و شکل‌گیری شخصیت فرزندان و ایجاد یک خانواده سالم با محیطی آکنده از گرمی و محبت و احساسات مشترک دارد. به همین دلیل است که در عمل، زن محور خانواده و حافظ کانون خانواده است که می‌تواند عامل به وجودآورنده صمیمیت و همدلی و همکاری در خانواده برای تعالی و تکامل باشد.

فهرست منابع

۱. ابن‌اثیر، علی‌بن‌محمد (۱۴۰۹ق)، اسد الغابه فی معرفة الصحابه، بیروت: دارالفکر.
۲. ابن‌سعد، محمد (۱۴۱۰ق)، الطبقات الکبری، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۳. ابن‌شهرآشوب، محمدبن‌علی (۱۳۷۶ق)، المناقب آل ابی طالب علیهم‌السلام، النجف الاشرف: المکتبة الحیدریة.
۴. ابن‌کثیر، اسماعیل‌بن‌عمر (۱۴۰۷ق)، البدایة و النهایة، بیروت: دار الفکر.
۵. ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دار صادر.
۶. اربلی، علی‌بن‌عیسی (۱۳۸۱ق)، کشف الغمة فی معرفة الائمه، تبریز: بنی‌هاشمی.
۷. اسدی، علی و ابراهیمی‌پور، جواد، (۱۴۰۰)، «تبیین نقش همسان‌همسری در تحکیم خانواده از منظر متون دینی»، مجله معرفت، دوره ۳۰، ش ۱، ص ۱۰۹ـ۱۲۴.
۸. بانکی پور، امیرحسین و همکاران (۱۳۹۳ش)، نقش و رسالت زن، قم: نشر انقلاب اسلامی.
۹. بحرانی اصفهانی، عبدالله‌بن‌نورالله (۱۴۱۳ق)، عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال، قم: مؤسسه الإمام المهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف.
۱۰. بحرانی، سیدهاشم (۱۳۸۴ش)، مدینة معاجز الأئمه الإثنی عشر و دلائل الحجج علی البشر، تهران: بنیاد معارف الاسلامی.
۱۱. بلاذری، احمدبن‌یحیی (۱۴۱۷ق)، جمل من انساب الأشراف، بیروت: دار الفکر.
۱۲. پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲ش)، نهج‌الفصاحه، تهران: دنیای دانش.
۱۳. تمیمی آمدی، عبدالواحدبن‌محمد (۱۳۶۶ش)، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه.
۱۴. حر عاملی، محمدبن‌حسن (۱۴۰۹ق)، تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۱۵. حمیری، عبدالله‌بن‌جعفر (۱۴۱۳ق)، قرب الإسناد، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۱۶. خدّامیان آرانی، مهدی (۱۳۹۱ش)، همسر دوست‌داشتنی، قم: اندیشه سبز.
۱۷. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۲ش)، سیره نبوی، تهران: دریا.
۱۸. دهقان، اکبر (۱۳۸۶ش)، آینه کمال، قم: انتشارات چهارده معصوم علیهم‌السلام.
۱۹. دیلمی، حسن‌بن‌محمد (۱۳۷۷ش)، ارشاد القلوب، تهران: اسلامیه
۲۰. راغب اصفهانی، حسین‌بن‌محمد (۱۴۱۲ق)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق: دارالعلم الشامیة.
۲۱. روحی، زهرا (۱۳۹۰ش)، «تحکیم خانواده و راه‌های تقویت آن»، مجله طهورا، دوره چهارم، ش ۱۱، ص ۱۱۳ـ۱۰۹.
۲۲. سبحانی، محمدتقی (۱۳۸۲ش)، الگوی جامع شخصیت زن مسلمان، قم: انتشارات پژوهشکده زن و خانواده.
۲۳. سعادت‌پرور، علی (۱۳۸۳ش)، سر الاسراء فی شرح حدیث المعراج، قم: تشیع.
۲۴. سیوطی، عبدالرحمن‌بن‌ابی‌بکر (۱۴۰۱ق)، الجامع الصغیر، بیروت: دارالفکر.
۲۵. شریف القرشی، باقر (۱۳۹۵ش)، تاریخ و سیره حضرت خدیجه علیهاالسلام، قم: دارالتهذیب.
۲۶. شریف لاهیجی، محمدبن‌علی (۱۳۷۳ش)، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: نشر داد.

۲۷. صدوق، محمدبن‌علی (۱۳۹۸ق)، التوحید، قم: جامعه مدرسین.
۲۸. ـــــــــ (۱۴۰۳ق)، معانی الأخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۹. ـــــــــ (۱۴۱۳ق)، کتابٌ من لایحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۳۰. طاهرزاده، اصغر (۱۳۹۲ش)، زن آن‌گونه که باید باشد (زن ـ خانوده ـ بحران)، اصفهان: لب المیزان.
۳۱. طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
۳۲. طبرسی، احمدبن‌علی (۱۴۰۳ق)، الاحتجاج علی أهل اللجاج، مشهد: نشر مرتضی.
۳۳. طبرسی، فضل‌بن‌حسن (۱۳۷۷ش)، تفسیر جوامع الجامع، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
۳۴. ـــــــــ (۱۳۷۲ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصرخسرو.
۳۵. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، مجمع‌البحرین، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
۳۶. طوسی، محمدبن‌الحسن (۱۴۱۱ق)، الغیبة، تحقیق عبادالله طهرانی، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیة.
۳۷. عروسی حویزی، عبدعلی‌بن‌جمعه (۱۴۱۵ق)، تفسیر نورالثقلین، قم: انتشارات اسماعیلیان.
۳۸. فرات کوفی، علی‌بن‌ابراهیم (۱۴۱۰ق)، تفسیر فرات الکوفی، تهران: مؤسسة الطبع و النشر فی وزارة الإرشاد الإسلامی.
۳۹. قومی، مرضیه فاطمه، (۱۳۹۸)، «بررسی نقش مادری از دیدگاه اسلام و فمینیسم»، پژوهش‌های اسلامی جنسیت و خانواده، ش ۲، ص ۴۳ـ۵۹.
۴۰. فیومی، احمدبن‌محمد (۱۴۱۴ق)، المصباح المنیر، قم: مؤسسه دار الهجرة.
۴۱. قمی، علی‌بن‌ابراهیم (۱۳۶۳ش)، تفسیر القمی، قم: دار الکتاب.
۴۲. کلینی، محمدبن‌یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
۴۳. گواهی، عبدالرحیم (۱۳۷۹ش)، درآمدی بر تاریخ ادیان در قرآن، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۴۴. متقی هندی، علی‌بن‌حسام‌الدین (۱۴۰۵ق)، کنز العمّال فی سنن الأقوال و الأفعال، بیروت: موسسة الرسالة.
۴۵. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی.
۴۶. ـــــــــ (۱۴۰۴ق)، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، تهران: دار الکتب الاسلامیة.
۴۷. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰ش)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۴۸. مظاهری، حسین (۱۳۹۰ش)، خانواده در اسلام، قم: شفق.
۴۹. نوری، حسین‌بن‌محمدتقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۵۰. نوری، اعظم و اسلام‌پورکریمی، حسن، (۱۳۹۳)، «نقش مادری در آموزه‌های قرآنی»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، ش ۲، ص ۷۱ـ۹۲.
۵۱. نیشابوری، ابوعلی محمدبن‌الفتال (۱۳۷۵ش)، روضة الواعظین، قم: منشورات الرضی.
۵۲. نیلی‌پور، مهدی (۱۳۹۳ش)، فرهنگ فاطمیه، اصفهان: مرز فرهنگی شهید آیت‌الله مدرّس.
۵۳. هیثمی، علی‌بن‌ابوبکر (۱۴۰۲ق)، مجمع الزوائد، بیروت: دارالکتاب العربی.